

کاوشی در اهداف آزمایش‌های الهی با تمرکز بر گزاره‌های قرآنی - روایی

هاجر سعدی^۱، محمد مهدی کریمی نیا^۲، مجتبی انصاری مقدم^۳

^۱ طلبه سطح دو (کارشناسی) رشته فقه و اصول، مدرسه علمیه فاطمه الزهرا (س)، کوی علوی اهواز، فعال فرهنگی و پژوهشگر

^۲ استادیار و عضو هیأت علمی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم (نویسنده مسئول)

^۳ دانشجوی دکتری تخصصی علوم قرآن و حدیث دانشگاه میبد، مدرس دانشگاه

چکیده

با توجه به روایات و آیات قرآن این مسئله روشن می‌شود که آزمایش‌های الهی از طرف خداوند بر بندگان رحمت و نوعی تفضل از خداوند بر بندگان می‌باشد. این مقاله اهداف و آثار آزمایش‌های الهی در آیات و روایات پرداخته می‌شود که این اهداف چیست و این اهداف نشانه رحمت خداوند هستند که به وسیله این اهداف خداوند پیامبران خود را مورد آزمایش قرار داده بود که آنها از این امتحان سر بلند عبور کرده و به توفیق رسیده‌اند. روش گردآوری کتابخانه‌ای و اسنادی است و روش تحقیق توصیفی است.

واژه‌های کلیدی: آزمایش‌های الهی، نشانه، توفیق، امتحان الهی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

کسی که به مشکلات و مصیبت‌ها فقط از زاویه جهان مادی نگاه کند شاید بتواند برای هر کدام دلیلی مادی بیابد، امتحانات الهی به گونه‌ای است که تنها مربوط به فرد نمی‌شود بلکه گاهی خداوند جامعه یا ملتی را امتحان می‌کند این امتحان گاهی در اثر اعمال ناشایست و ناپسند انسان‌ها و گاه در اثر عوامل دیگر است، از دیدگاه قرآن تمام مصایبی که بر فرد و اجتماع وارد می‌شود زاییده و برگرفته از رفتار ناپسند بشر و سوء استفاده از آزادی خود آدمی آن گاه که مکلف به تکالیف الهی می‌گردد تا آخرین لحظه‌های حیات در معرض امتحانات پی در پی خداوند قرار می‌گیرد از آن جا که امتحانات الهی یک سنت همگانی است لازم است که از زاویه قرآن و روایات بررسی شود تا همه انسان‌ها از حقیقت آزمایش آگاه و با راه‌های صحیح برون رفت آزمایش آشنا گردند.

انسان از همان ابتدا خلقت با وسایل و ابزارهای گوناگون آزمایش و امتحان شدن است نمونه‌های بارز امتحان‌های سخت الهی را در مورد پیامبران الهی شنیده ایم که اغلب آنان سربلند و پیروز شده‌اند و به این وسیله شایستگی خود را در رسالت الهی به اثبات رسانیده‌اند.

امتحان و ابتلاء یکی از سنت‌های الهی در جهت رشد و تعالی انسان است امتحان الهی حقیقت ایمان انسان را آشکار کرده و معیار پاداش و جزای انسان قرار می‌گیرد و موجب بهره‌مندی انسان از رحمت و مغفرت بی پایان و افزایش ایمان و تربیت نفس او می‌شود. هدف این مقاله بررسی نقش آزمایش‌های الهی در آیات و روایات است آگاهی از اهداف و ویژگی‌ها کارکردها و اثرات تربیتی آزمایش‌های الهی برای انسان نقش غیرقابل انکاری در رشد سعادت و کمال او دارد.

۱. فلسفه آزمایش

خداوند عادل است و تمام کارهای او بر مبنای حکمت الهی است بعضی مسائل ظاهراً ابهام دارد که باید پاسخ آنها روشن شود یعنی بدانیم چگونه آفات و بلاها، دردها و رنج‌ها، نقصها و کمبودها با عدالت خداوند سازگار است با کمی دقت روشن می‌شود که این امور همه در مسیر عدل الهی بوده و مخالفت عدالت نیست.^۱

آزمایش و ابتلاء یکی از سنت‌های الهی در جهت رشد و تعالی انسان است آزمایش الهی حقیقت ایمان انسان را آشکار کرده و معیار پاداش و جزای انسان قرار می‌گیرد. علاوه بر این پیروزی در آزمایش الهی موجب بهره‌مندی انسان از رحمت و مغفرت بی پایان الهی و افزایش ایمان و تربیت نفس او می‌شود.

آزمایش آزمودن و آشکار ساختن حقیقت چیزی است و آزمایش را از آن جهت ابتلا می‌گویند که گویا ممتحن آزمایش شده را از کثرت آزمایش کهنه می‌کند که هم در آن خیر استعمال شده و هم در آن شر. که در این جا مقصود اهداف آزمایش الهی است.^۲

۱- قائمی، اصول اعتقادات، ج ۱، ص ۶۸.

۲- اعتقاد ما، شرح فشرده از عقاید شیعه امامیه، ص ۹۶.

حوادث دردناکی که در این جهان صورت می‌گیرد (از قبیل زلزله‌ها و آفات و بلاها) گاه جنبه مجازات الهی دارد آن گونه که درباره قوم لوط آمده است «فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ مَنْضُودٍ؛ هنگامی که فرمان ما فرا رسید شهرهای آنها را زیر و رو کردیم و بارانی از سنگهای متراکم بر آنان فرو فرستادیم».^۳

درباره مردم ناسپاس و طغیانگر سبا می‌فرماید: «فَاعْرُضُوا فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ؛ آنها را از اطاعت خداوند روی گرداندند و ما سیل ویرانگر را بر آنها فرستادیم».^۴

بخش دیگری از این حوادث برای بیدار کردن انسان هاست تا به راه حق بازگردند «ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ؛ فساد و تباهی در خشکی و دریاها به خاطر کارهایی که مردم انجام داده‌اند آشکار گشت خدا می‌خواهد نتیجه پاره‌ای از اعمال آنها را به آنها بچشاند شاید بازگردند پس این بخش از حوادث دردناک در واقع لطف الهی است».^۵

بخش دیگر از مصائبی است که انسان با دست خویش برای خود فراهم می‌سازد و به تعبیر دیگر نتیجه ندانم کاریهای خود اوست «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ؛ خداوند آنچه را مردم دارند تغییر نمی‌دهد مگر این که آنها خودشان را تغییر دهند».^۶

حدود بیست مرتبه در قرآن از مسأله آزمایش الهی سخن به میان آمده است این آزمایش جهت آگاهی خداوند از وضع ما نیست زیرا خداوند از ابتدا بر همه چیز آگاه است بلکه آزمایش جنبه پرورش دارد یعنی آزمونهای الهی وسیله تکامل و پرورش روح و جسم انسان است و از طرف دیگر استحقاق پاداش و کیفر بعد از امتحان می‌باشد. «وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ؛ قطعاً شما را با چیزی از ترس گرسنگی زیان مالی و جانی و کمبود میوه‌ها آزمایش می‌کنیم و بشارت ده صابران و استقامت‌کنندگان را»^۷

افزایش ایمان و پیدایش یقین

برای حکمت الهی می‌توان به این موارد اشاره کرد: *پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*
با توجه به این آیه آزمایش الهی به صورت ذکر تعداد ننگهبانان جهنم موجب افزایش ایمان مومنان و پیدایش تعیین برگفته رسول خدا(صل الله علیه و آله و سلم) از طرف اهل کتاب گردید.

- هود: ۸۲.

- سبا: ۱۶.

- روم: ۴۱.

- رعد: ۱۱.

۱- تربیت: یک قانون کلی و سنت دائمی پروردگار است که برای شکوفا کردن استعدادهای نهفته و پرورش دادن بندگان آنان را می‌آزماید همان گونه که فولاد را برای استحکام بیشتر در کوره می‌گذارد تا به اصطلاح آبدیده شود و آدمی را نیز در کوره حوادث سخت پرورش می‌دهد تا مقاوم گردد.^۷

۲- تصفیه قلوب: آزمایشات برای این است که خداوند آنچه در سینه‌هایتان پنهان دارید بیازماید و آنچه را در دل‌های شما است خالص گرداند.^۸

۳- تقوا: خداوند دل‌هایشان را برای تقوا خالص (آزمایش) نموده است.^۹

۴- توبه بازگشت به سوی خدا: و آنها را با نیکی‌ها و بدی‌ها آزمودیم.^{۱۰}

۵- جداسازی صفوف خوبان از بدان: چنان نبود که خداوند مومنان را به همان گونه که شما هستید واگذار مگر آن که ناپاک را از پاک جدا سازد.^{۱۱}

امام صادق (علیه السلام) می‌فرمایند: خداوند مردم را آزمایش می‌کند تا معلوم شود نیکوکارتر کیست.^{۱۲}

۶- شکوفایی استعدادها: اگر آزمایش الهی نبود استعدادها شکوفا نمی‌شد و درخت وجود انسان ثمره و نتیجه نمی‌داد.

۷- ظهور عمل: امیر مومنان علی (علیه السلام) / تعریف زیبایی در زمینه فلسفه امتحانات الهی دارد؛ گر چه خداوند به روحيات بندگان از خودش آگاهتر است ولی آنها را امتحان می‌کند تا کارهای خوب از بد که معیار پاداش و کیفر است از آنها ظاهر گردد.^{۱۳}

۸- تکمیل نفوس و رسیدن به مراتب عالی: از جمله آثار آزمایش افراد بشر در این جهان آن است که گروهی از اهل ایمان در اثر وظایف و صبر در برابر ناگواری‌ها به مراتب عالی از ایمان و فضیلت می‌رسند.

۹- افزایش روحیه صبر و بعضی از شما وسیله‌ی آزمایش بعضی دیگر قرار دادیم آیا صبر و شکیبایی می‌کنید.^{۱۴}

- مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱، ص ۵۲۷.

- آل عمران: ۱۵۴.

- حجرات: ۳.

- اعراف: ۲۲۸.

- آل عمران: ۱۷۹.

. فلسفی، الحدیث، روایات تربیتی، ج ۳، ص ۳۳۴.

مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱، ص ۵۲۸.

از جمله آثار آزمایش آن است که گروهی که درباره سپاسی از نعمت های پروردگار و اداء وظایف استقامت می نمایند و هرگز نعمتی را کفران ننموده و فرصتی را از دست نمی دهند اگر خداوند برای آزمایش یا هدف دیگر بخواهد زبانی برساند جز خود او کسی توان برطرف کردن آن را ندارد و اگر برای آنها خیری بخواهد کسی مانع فصل او نخواهد شد.^{۱۵}

۲. آزمایش الهی در قرآن

مسئله امتحان و آزمایش از جمله مسائلی است که در قرآن مجید روی آن زیاد تکیه شده و مطالب مربوط به آن با تعبیرهای مختلف مانند فتنه، بلا، تمحیص، تمیز و امتحان وارد شده است مسئله آزمایش الهی گاهی به صورت کلی و این افراد در کشاکش زندگی مورد آزمایش قرار می گیرند و محک امتحان راستگو را از دروغگو جدا می سازد و گاهی دیگر به صورت ملموس و عینی و با تشریح سرگذشت امتهای پیشین که مورد آزمایش قرار گرفته اند و گروهی رفوزه و گروهی نیز پیروز شده اند و همچنان در قرآن کریم در آیه ۱۳۵ انبیاء می فرماید: «كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ؛ هر انسانی مرگ را خواهد چشید و ما شما را در مدت عمرتان، چنان که باید به بد و خوب می آزمایشیم و سرانجام به سوی ما بازگردانده می شوید».^{۱۶}

در زمینه مسئله آزمایش الهی بحث فراوان است نخستین سئوالی که به ذهن می رسد این است مگر آزمایش برای این نیست که اشخاص یا چیزهای مبهم و ناشناخته را بشناسیم و از میزان جهل و نادانی خود بکاهیم؟

اگر چنین است خداوندی که عملش به همه چیز احاطه دارد و از اسرار درون و برون همه کس و همه چیز آگاه است غیب آسمان و زمین را با علم بی پایانش می داند چرا امتحان می کند؟ مگر چیزی بر او مخفی است با امتحان آشکار شود؟!

پاسخ این سؤال مهم در اینجا می توان یافت که مفهوم آزمایش و امتحان در مورد خداوند با آزمایش های ما بسیار متفاوت است آزمایش های ما همان است که در بالا گفته شد یعنی برای شناخت بیشتر و رفع ابهام و جهل است اما آزمایش الهی در واقع پرورش و تربیت است.

در قرآن کریم متجاوز از بیست مورد امتحان به خدا نسبت داده شده است این که قانون کلی و سنت پروردگار است که برای شکوفا کردن استعدادهای نهفته و در نتیجه پرورش دادن بندگان آنان را می آزمایش یعنی همان گونه که فولاد را برای استحکام بیشتر در کوره می گذارند تا به اصطلاح آبدیده شود آدمی را نیز در کوره حوادث سخت پرورش می دهد تا مقاوم گردد.^{۱۷}

قرآن کریم بر این حقیقت در جایی می فرماید: «وَلَيَبْتَغِي اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلَيُمَحِّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ ۗ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ؛ برای این است که خداوند آنچه را در سینه پنهان دارید بیازماید و آنچه را در دل های شما کاملاً خالص گردانیده و او به همه اسرار درون شما آگاه است.»^{۱۸}

فرقان، آیه ۱۴۰

- حسینی همدانی، انوار، ج ۳، ص ۴۱۰.

- سبحانی، گنجینه معارف، ج ۱، ص ۴۵۱.

- مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ص ۴۰۸.

«وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَأَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ» و بدانید که اموال و فرزندان شما وسیله آزمایش شما هستند پس مبادا برای حفظ آنها به خداوند و پیامبرانش خیانت کنید و بدانید آنان که امانت های خدا و پیامبرش را پاس دارند نزد خدا پاداشی بزرگ خواهند داشت.^{۱۹}

«إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا؛ ولی جای اندوه نیست ما آنچه که روی زمین است زینتی برای آن قرار دادیم تا بدین وسیله مردمی را بیازماییم که کدام یک از آنان کردارش نیکوتر است».^{۲۰}

۱-۳- از دیدگاه قرآن انسان از چند راه هایی مورد آزمایش قرار گرفته:

آنچه در زبان فارسی به نام آزمایش و یا آزمودن نامیده می شود در قرآن با واژه های مختلف آمده است، ابتلاء، بلا، فتنه و تمحیص از جمله آنهاست خداوند در قرآن کریم می فرماید: من انسان ها را آفریدم تا آنها را بیازمایم که کدام یک از آنها بهتر عمل می کنند. لآر این جا به برخی از آنها پرداخته شده است.

۳. آزمایش، رحمت خدا

با توجه به روایات معصومین روشن می شود که آزمایش الهی از طرف خداوند بر بندگان رحمت بوده و تفضلی از خدا به بنده است امام علی (علیه السلام) در این باره می فرماید سپاس خدای را که رنج و گرفتاری پیروان ما را سبب زدوده شدن گناهان آنان در دنیا قرار داده تا در این رنج ها و بلاها و طاعتشان سالم مانده و سزاوار پاداش آن شوند. / شیخی محمد-میزان الحکمه ص ۸۵/

همچنین امام باقر (علیه السلام) می فرماید: «هرگاه خداوند متعال بر آن شود تا بنده ای را گرامی دارد و آن بنده گناهی کرده باشد او را به بیماری مبتلا گرداند، اگر چنین نکرد، به فقر و نیازمندی دچارش سازد و اگر این را هم نکرد، هنگام جان کندن بر او سخت گیرد. اما چون بخواهد بنده ای را خوار و بی مقدار سازد و او کار نیکی نزد خدا داشته باشد، تن سالم به او دهد، اگر چنین نکرد، زندگیش را فراخ و مرفه گرداند و اگر این را هم نکرد، مرگ را بر او آسان سازد».^{۲۱}

در روایات آمده است که پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) به خانه یکی از مسلمانان دعوت شدند وقتی وارد منزل او شدند مرغی که بالای دیوار تخم گذاشته و تخم آن به میخی بند شده و نیفتاده است رسول خدا در شگفت شدند صاحب خانه گفت آیا تعجب کردید؟ قسم به خدایی که شما را به پیامبری برانگیخت هرگز آسیبی به من نرسیده است! رسول اکرم (صلی الله

- آل عمران: ۱۵۴!

- انفال: ۴۸!

- کهف: ۷!

- مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱، ص ۵۲۷!

محمدی ری شهری، میزان الحکمه، ص ۸۵!

علیه و آله و سلم) تا این جمله را شنیدن برخاستند و در خانه آن مرد غذا میل نکردند و فرمودند: کسی که هرگز مصیبتی ندیده مورد لطف و رحمت خداوند نیست.^{۲۳}

۴. آزمایش الهی در روایات

بلاها و مصائب مومنین باعث زیاد شدن درجاتشان و گاهی برای تنبیه و بیداری آنها و در مواردی کفاره گناهان آنهاست که تمامش لطف خداوند بر مومنین است از امام صادق(علیه السلام) نقل شده که اجر زیاد با بلای زیاد است و دوست نمی دارد خداوند قوی را مگر اینکه آنها را مبتلا می کند.

از امام باقر(علیه السلام) اگر مؤمن می دانست که در برابر مصائب چه پاداشی دارد، آرزو می کرد بدنش با قیچی قطعه قطعه شود.^{۲۴}

و در حدیثی از امام صادق(علیه السلام) مؤمن چهل شب بر او نمی گذرد مگر این که حادثه غم انگیزی برای او رخ می دهد که مایه تذکر و بیداری او گردد.^{۲۵}

از امیرالمؤمنین چنین نقل شده است: خداوند بندگان خود را با انواع سختی‌ها می‌آزماید و با مشکلات زیاد به عبادت می‌خواند و به اقسام گرفتاری‌ها مبتلا می‌کند.^{۲۶}

انسان باید از آزمایش‌های الهی هم در جهت تکامل دنیایی و هم تکامل اخروی استفاده کند حضرت علی(علیه السلام) می فرماید: در دگرگونی حالات گوهر مردان شناخته می شود؛ «فِي تَقَلُّبِ الْأَحْوَالِ، عِلْمٌ (۱) جَوَاهِرِ الرَّجَالِ».^{۲۷}

واقعیت هم چنین است که ارزش و جایگاه هر انسان در موقع مشکلات و حوادث زندگی پدیدار می شود اما نکته اینجاست که کمتر کسی روبرو شدن با مشکلات و حوادث زندگی را دوست دارد به همین خاطر حضرت علی(علیه السلام) می فرماید: الهی از امتحان به تو پناه می برد چرا اینکه کسی خواست از خدا پناه جوید باید از فتنه های گمراه کننده پناه جوید.^{۲۸}

پیام حدیث این است که انسان در حوادث و امتحانات الهی مخصوصا در این دوره آخر الزمان به فکر تکامل روح و در یک کلمه سلامت دین باشد و این دعای امام صادق(علیه السلام) را مد نظر قرار می دهد: ای دگرگون کننده قلبها مرا بر دین خود ثابت قدم بدار.^{۲۹}

مصباح یزدی، ره توشه، ص ۲۳۷۶.

مستدرک الوسائل، ج ۲، ص ۴۳۴ محدث نورع ۲.

کلینی، لکافی، ج ۲، ص ۲۲۵۴

قائمی، اصول اعتقادات، ص ۲۶۶

کلینی-کافی-ج ۸ ص ۲۱۲۳

- همان: ۲۸

آزمایش و امتحان الهی در نهج البلاغه به عنوان سنتی عام و استثناء ناپذیر در جهان هستی است که ذات اقدس اله برای حکمتی متعالی آن را در صحنه ی هستی قرار داده است از دیدگاه نهج البلاغه دایره ی شمول این سنت آن قدر گسترده است که حتی فرشتگان و جن را نیز در بر می گیرد دیدگاه امام علی (علیه السلام) در نهج البلاغه درباره معنای ابتلا و امتحان الهی مبین این امر است که خداوند بندگان خود را در کوره ی بلایا زیر و رو می کند تا زرناب وجود آنان ظهور و بروز پیدا کند و به کمال شایسته برسند وسائل ابتلاء و امتحان الهی در نهج البلاغه عبارتند: از مال، فرزند، همسر و فتنه های اجتماعی و نعمت و نعمت دنیا.

امام علی (علیه السلام): هدف خداوند از ابتلا و امتحان راه، رشد و شکوفائی استعداد ها ارزیابی اعمال بندگان، استحقاق پاداش و کیفر، جداسازی صفوف مومنان از غیر ایشان، پاک شدن از آلودگی ها، اصلاح درون و رساندن انسان به کمال و سعادت همیشگی می داند. (نهج البلاغه خطبه ۱۹۲)

از نظر امام علی (علیه السلام) این امتحان نتایج ارزشمندی به همراه دارد که از جمله ی این نتایج می توان به توجه و بازگشت انسان به سوی خدا، رضا به قضای الهی و بیداری انسان اشاره کرد.^{۳۰}

برخی دیگر از آثار توفیق عبارتند از:

۱- آمرزش:

شما را به وسیله ی آنچه در اختیارتان قرار داده بیازماید به یقین پروردگار تو سریع العقاب و آمرزنده مهربان است کیفر کسانی را که از بوته امتحان نادرست در آید و زود می دهد و نسبت به حق پویان مهربان است.^{۳۱}

۲- درود خداوند

۳- رحمت و هدایت یافتگی^{۳۲}

قطعا همه شما را با چیزی آزمایش می کنیم و بشارت ده به استقامت کنندگان اینها همانها هستند که الطاف و رحمت خدا شامل حالشان شده و آنها هدایت یافتگان.^{۳۳}

۴- خوش نامی^{۳۴}

- تمام النعمه، کمال الدین، ج ۲، ص ۴۵۲.

- اسماعیل زاده، آزمایش الهی در نهج البلاغه، پایان نامه.

- انعام، ۱۶۵.

- طبرسی، ج ۲، ص ۲۲۸.

- بقره: ۱۵۶ و ۱۵۵.

چیز طبیعی است که در زندگی و حیات دنیوی که در آن انسان زندگی می کند این گونه مصائب وجود داشته باشد امام علی (علیه السلام) می فرماید: « وَ أَحذَرُكُمْ الدُّنْيَا، فَإِنَّهَا دَارُ شُحُوصٍ وَ مَحَلَّةٌ تَنْغِيصُ، سَاكِنُهَا ظَاعِنٌ وَ قَاطِنُهَا بَائِنٌ، تَمِيدُ بِأَهْلِهَا مَيِّدَانُ السَّفِينَةِ؛ شما را به ترس سفارش می کنم از دنیا برحذر می دارم که دنیا سرای رخت بر بستن است و جایگاه اوتیره شدن عیشهاست ساکن آن همواره مهیای سفر است و آنکه در آن جای گرم کرده آماده جدایی دنیا اهل خود را پیوسته می جنباند چونان سفینه ای که در لجه های دریا دستخوش طوفان گردد».^{۳۵}

همانا مصائب و آمایش های الهی ثواب خیلی زیادی ارند پس وقتی انسان با آنها مواجه می شود درحالی که قلبی سلیم و نفسی مطمئن به ثواب الهی دارد پس بر نفس و روح او هیچ تاثیری نخواهد گذاشت پیامبر اکرم (صل الله علیه و آله و سلم) می فرماید: «المصائب مفاتيح الاجر؛ مصائب و آزمایش ها کلید ثواب هاست».^{۳۶}

۵. آثار توفیق در آزمایش های الهی

چند چیز در توفیق در آزمایش های الهی مؤثر هستند که عبارتند از:

- ۱- اجتناب از شیطان: در سایه لطف و توفیقات الهی می توان از اطاعت شیطان اجتناب کرد در قرآن کریم آمده که « وَ لَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَیْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا » مقصود از فضل الهی در آیه توفیق است.
- ۲- انابه: توفیق الهی زمینه بازگشت و انابه انسان به سوی خدا می شود «و ما توفیقی الا بالله علیه توکلت و الیه انیب؛ توفیق من جز به مدد خدا نیست فقط بر او توکل کرده ام و برای انجام کارها فقط به سوی او باز می گردم و از او یاری می طلبیم».^{۳۷}
- ۳- راهیابی به بهشت: راهیابی به بهشت در پرتو توفیق الهی به وقوع می پیوندد.
- ۴- توکل بر خدا: تاثیر توفیق الهی در موفقیت های آدمی دلیل لزوم توکل بر اوست.^{۳۸}
- ۵- شرح صدر: توفیق الهی، موجب شرح صدر آدمی برای پذیرش اسلام است.
- ۶- قبولی اعمال: توفیق الهی زمینه قبولی اعمال است.
- ۷- مانع خسران: توفیق الهی و زیانکاری انسان می گردد.^{۳۹}

- مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱۹، ص ۶۷۷

- نهج البلاغه، خطبه ۲۹۹۶.

- ذهبیات، دوره العقیده فی بناء الانسان، ص ۶۴.

- هود: ۳۸.

- زمخشری، کاشف، ج ۱، ص ۵۴۲.

در روایت است که در جمع اصحاب امیر المومنین (علیه السلام) مردی برخاست و عرض کرد ای امیرمومنان ما را از فتنه آگاه کن آیا درباره آن از پیامبر خدا (صل الله علیه و آله و سلم) پرسیده ای؟ چون خدای سبحان این آیه را فرستاد «الم. أَحْسِبَ النَّاسُ أَنْ يَتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ؛ الف. لام. میم. آیا مردم پنداشتند همین که بگویند ایمان آوردیم رها می شوند و مورد آزمایش قرار نمی گیرند». دانستم که تا پیامبر خدا (صل الله علیه و آله و سلم) در میان ما هست این فتنه بر سر ما فرو نمی آید پس گفتیم یا رسول خدا این چه فتنه ای است که خدای بزرگ شما را از آن خبر داده؟ پیامبر (صل الله علیه و آله و سلم) فرمود: زود باشد که امتم بعد از من آزموده شوند...

ای علی، بزودی مسلمانان با اموال خود آزموده می شوند و به خاطر دینشان بر خدا منت می نهند و آرزوی رحمت او را می کنند و خود را از خشم او در امان می دانند و با شبهه های دروغین و خواهش های نفسانی غفلت را حرام و او را حلال می گردانند مثلا شراب را به نام آب انگور یا خرما و رشوه را به نام هدیه و ربا را به نام بیع و معامله روا می شمارند!

عرض کردم یا رسول خدا، در این هنگام آنها را در چه مرتبه ای از مراتب قرار دهم؟ آیا در مرتبه ارتداد و جایشان دهم یا در مرتبه فتنه و آزمایش؟ فرمود در مرتبه فتنه و آزمایش سپس فرمود: ای علی، تو بعد از من زنده می مانی و به امتم مبتلا می شوی و روز قیامت در پیشگاه خدای متعال برای مخاصمه می ایستی. عرض کردم پدرم و مادرم فدایت باد برایم توضیح دهید که این فتنه ای که مسلمانان به آن مبتلا می شوند چیست؟

فرمود: بزودی بعد از من با ناکشین و قاسطین و مارقین می جنگی. پس فرمود تو با هر کس از امت من که با قرآن مخالفت می ورزند و در دین رای و نظر خود را به کار می گیرند جنگ و جهاد می کنی.^{۴۱}

امیرمومنان علی (علیه السلام) تعریف بسیار پر معنی و در زمینه فلسفه امتحانات الهی دارد می فرماید: «وَإِنْ كَانَ سُبْحَانَهُ أَعْلَمَ بِهِمْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ، وَ لَكِنْ لَتَظْهَرَ الْأَفْعَالُ الَّتِي بِهِمْ يَسْتَحَقُّ الثَّوَابُ وَالْعِقَابُ؛ گرچه خداوند به روحیات بندگان از خودشان آگاه تر است ولی آنها را امتحان می کند تا کارهای خوب و بد که معیار پاداش و کیفر است از آنها ظاهر گردد».^{۴۲}

نتیجه گیری

در این مقاله اشاره شد که کلمه بلا و امتحان و فقه در قرآن به معنی آزمایش و امتحان است و در بحث امتحان به دو هدف مهم اشاره و گفته شد که هدف خداوند از آزمایش ها در زندگی انسان تکمیل و رساندن آدمی به کمال لایق و شایسته و نیز

- آلوسی، روح المعانی، ج ۱۳، ص ۲۹۲۷.

- عنکبوت: ۲-۴.

- زکی زاده زمانی، ۱۱۰ پرسش و سؤال در محضر علی (علیه السلام)، ص ۱۳۳.

- مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ذیل آیه ۴۵۵.

اتمام حجیت بر بندگان است و در بخش دوم مقاله با توجه به آیات و روایات آزمایش در قرآن و روایات مورد بررسی شد که آزمایش نشانه‌ی رحمت خداست و بعد از آن در مورد آزمایش و ابتلا الهی در تربیت انسان و کمال او و برای تقویت جایگاه این سنت الهی پیشنهاد می‌شود.

منابع

* قرآن کریم

* نهج البلاغه

- ۱- ابن اثیر، مبارک بن محمد، النهایه فی غریب الحدیث و الاثر، بی جا: اسماعیلیان، بی تا.
- ۲- آلوسی، شهاب الدین، روح المعانی، ج ۱۳، بیروت: دارالکتب العلمیه، چاپ اول، سال ۱۴۱۵.
- ۳- بن بابویه قمی، محمد بن علی، کمال الدین و تمام النعمه، ج ۲، قم: جامعه مدرسین، سال ۱۳۹۵.
- ۴- حسینی همدانی، محمد حسین، انوار، ج ۳، تهران: انتشارات لطفی، چاپ اول، بی تا.
- ۵- زکی زاده زمانی، علیرضا، ۱۱۰ پرسش و سؤال در محضر علی (علیه السلام)، بی جا: حدیث نینوا، چاپ اول، سال ۱۳۸۹.
- ۶- زمخشری، جار الله، کاشف، ج ۱، بیروت: دار احیاء التراث العربی، سال ۴۶۷. ه.ق.
- ۷- سبحانی، جعفر، گنجینه معارف، ج ۱، بی جا: پیام دانشگاهی، سال ۱۳۸۸.
- ۱۶- سمانه، زراعتی، حسین، آقا حسینی، مقاله پژوهشی (آزمایش الهی)، سال ۱۳۸۹.
- ۸- شیخی، محمد رضا، تفسیر المیزان، قم: نشر قم، سال ۱۳۶۰.
- ۹- عباس، ذهبیات، دوره العقیده فی بناء الانسان، قم: موسسه آل البيت (علیهم السلام) لاحیاء التراث، بی تا.
- ۱۰- فضل بن حسن، طبرسی، مجمع البیان، ج ۲، تهران: مکتبه العلمیه، چاپ اول، سال ۱۳۳۸.
- ۱۱- قائمی، اصغر، اصول اعتقادات، ج ۱، بی جا: نشر ادبا، چاپ پانزدهم، سال ۱۳۹۶.
- ۱۲- کلینی، محمد بان یعقوب، اصول کافی، قم: دار الحدیث، بی تا.
- ۱۳- محمد تقی، روایات تربیتی، بی جا: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ شانزدهم، بی تا.
- ۱۷- محمد، اسماعیل زاده، آزمایش الهی در نهج البلاغه، پایان نامه، تهران: تحقیقات و فناوری دانشگاه پیام نور، سال ۱۳۸۷.
- ۱۴- مصباح یزدی، محمد تقی، ره توشه، قم: انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، بی تا.
- ۱۵- مکارم شیرازی، ناصر، اعتقاد ما، شرح فشرده از عقاید شیعه امامیه، بی جا: نشر جوان، چاپ نوزدهم، سال ۱۳۹۴.